

SEMINARE

t. 43 * 2022, nr 3, s. 141-154

DOI: <http://doi.org/10.21852/sem.2022.3.11>

EWA BARNAŚ-BARAN

Uniwersytet Rzeszowski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8084-6150> * ewbarnas@ur.edu.pl

Zgłoszono: 25.10.2022; 15.11.2022; zaakceptowano do publikacji: 7.12.2022

POWSTANIE I DZIAŁALNOŚĆ OŚWIATOWA KOŁA TOWARZYSTWA SZKOŁY LUDOWEJ W RZESZOWIE W LATACH 1892-1939

FORMATION AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE CLUB OF THE PEOPLE'S
SCHOOL ASSOCIATION IN RZESZÓW IN THE YEARS 1892-1939

Abstract

The article provides basic information on the activities of the Club of the People's School Association in Rzeszów in the years 1892-1939. A historical and pedagogical analysis of the manuscripts of the minutes of the Club's authorities' meetings and other archival materials, allowed to define the main forms of the Club's educational work. The Club's activities were initiated by people who perceived education, religion, and moral upbringing as an important element in human development. It was established that the most popular forms of the Club's educational work in Rzeszów were lectures, courses for illiterate people as well as vocational training.

Keywords: Club of the People's School Association in Rzeszów, extracurricular education, adult education, lectures

Abstrakt

Artykuł zawiera podstawowe informacje na temat działalności Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie w latach 1892-1939. W wyniku przeprowadzonej analizy historyczno-pedagogicznej rękopisów protokołów zebrań zarządu Koła oraz innych materiałów archiwalnych określono główne formy jego pracy oświatowej. Ustalono, że działalność Koła inicjowali ludzie, którzy w oświacie, religii i wychowaniu moralnym dostrzegali ważny element rozwoju człowieka. Najbardziej popularną formą pracy oświatowej Koła w Rzeszowie były odczyty, kursy dla analfabetów oraz dokształcające zawodowo.

Słowa kluczowe: Koło Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie, oświata pozaszkolna, edukacja dorosłych, odczyty

WPROWADZENIE

Pod koniec XIX w. działalność organizacji oświatowo-społecznych na ziemiach polskich, a także dalszy ich rozwój w latach 1918-1939, nie tylko wzbogacił teorię i praktykę pracy oświatowej, ale korzystnie wpłynął na poziom aktywności edukacyjnej dorosłych (Maliszewski, Sapia-Drewniak i Szulakiewicz 2021, 7-8). Wszechstronną działalność oświatową na rzecz dorosłych, młodzieży i dzieci w zaborze austriackim podjęło Towarzystwo Szkoły Ludowej [TSL], które utworzone zostało z inicjatywy Adama Asnyka w 1891 r. w Krakowie, w 100 rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Zadania TSL realizowano na wielu płaszczyznach pracy oświatowej, a ich wyniki stopniowo zmieniały statystykę analfabetyzmu w Galicji. Przykład podawano w czasopiśmie wydawanym przez Zarząd Główny TSL w 1901 r. w dziale „Różne Wiadomości”: „mamy, na 7.317.023 ludności, 4.660.416 analfabetów. Czyżni to 63.69 procent ogółu ludności” (Stan analfabetyzmu 1901, 14). Dodawano, że dziesięć lat wcześniej liczba analfabetów sięgała 73.8 procent. Jak zaznaczyła Irena Kosmowska TSL powołano w zaborze austriackim, gdzie społeczeństwo miało możliwości tworzenia i rozwijania organizacji kulturalnych. Zwróciła zarazem uwagę na czynniki, które nie ułatwiały prowadzenia akcji oświatowej. Jej zdaniem: „Skomplikowane stosunki narodowościowe wewnątrz kraju, konieczność bronienia kresów od wynarodowienia wobec zachłannej działalności oświatowej sąsiadów, utrudnienia przemysłowe i współzawodnictwo z wyżej w tym kierunku rozwiniętymi pracownikami, były to zadania trudne do rozwiązania” (Kosmowska 1917, 4).

W prace TSL początkowo angażowały się osoby o różnych przekonaniach politycznych, bez różnicy płci czy wyznania. Na początku XX w. wzrastał wpływ narodowych demokratów, przejęli oni faktycznie zarząd Towarzystwa. Po 1909 r. część kół zajęła stanowisko opozycyjne wobec Zarządu TSL, podkreślając ten fakt nazwą Koło TSL im. T. Kościuszki. Od lat 30. XX w. pozostawało ono pod wpływem rządzącego obozu sanacyjnego. W latach 1918-1939 TSL nadal prowadziło aktywną działalność, kierując się przekonaniem, że: „Wiara, mowa i ziemia, na której od wieków z dziada pradziada żyjemy, to największe skarby, jakie posiada każdy naród, to najpotężniejsze czynniki które łączą nas w jedną wielką rodzinę, to podstawowe czynniki kultury narodowej” (Uhma 1937, 1). Wiceprezes TSL dr Stefan Uhma w 1937 r., porównując kolejne lata działalności, stwierdził, że po odzyskaniu niepodległości przez Polskę nastąpiła zmiana systemu pracy Towarzystwa. Według niego zmierzało ono do „współdziałania różnych warstw społeczeństwa na polu podnoszenia oświaty i kultury wspólnym wysiłkiem chłopca, księdza, nauczyciela czy inteligenta z miasta” (Uhma 1937, 1). Zwracał zarazem uwagę na ponadczasową wartość pracy kulturalno-oświatowej, która powinna łączyć ludzi, łagodzić formy walki zwaśnionych stron. Dodać należy, iż członkowie TSL podczas odczytów przekazywali potrzebne informacje dotyczące racjonalnego gospodarowania oraz upowszechniali zasady higieny i zdrowia (Potoczny 2014, 408). Józef Miąso, pisząc na temat głównych towarzystw oświatowych w XX w., podkreślił znaczenie informacji przekazywanych przez człon-

ków TSL, zwłaszcza w ramach niedzielnych uniwersytetów ludowych (Miąso 1984, 159). Tomasz Maliszewski zwracał natomiast uwagę na odwoływanie się w zakresie deklarowanych zadań przez TSL do duńskich doświadczeń Gruntviga, Flora i Kolda (Maliszewski 2021, 24).

W 2022 r. przypada 130. rocznica utworzenia w Rzeszowie Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej, które powstało w lipcu 1892 r. Było ono jednym z najwcześniejszych powołanych Kół TSL w Galicji. W większych miastach tworzone ich nawet kilkanaście, np. we Lwowie było 12, Krakowie – 9, Przemyślu – 3, Stanisławowie – 3. Koło TSL w Rzeszowie kontynuowało działalność w II RP, intensyfikując ją od lat 30. XX w. Funkcjonowało ono w mieście, na którego oświatowy i kulturalny klimat w XIX i na początku XX w. wpływały dwa ośrodki uniwersyteckie: lwowski i krakowski. Inicjatywy kulturalno-oświatowe, towarzyskie podejmowało tam szereg stowarzyszeń, m.in. Towarzystwo Teatru Amatorskiego, Kółko Literacko-Muzyczne, Towarzystwo Muzyczne „Lutnia”, Towarzystwo Kasynowe, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, a także bardzo zaangażowany Oddział Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza (Hoff 1998, 401).

Celem niniejszych badań było poznanie form działalności oświatowej Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie w latach 1892-1939. Podstawą źródłową były rękopisy ksiąg protokołów zebrań zarządu Koła¹, sprawozdania drukowane z Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, artykuły z lokalnych czasopism wydawanych w Rzeszowie po koniec XIX w. i w okresie międzywojennym, korzystano ponadto z opracowań poświęconych głównie tematyce działalności oświatowo-kulturalnej organizacji społecznych. Analiza dokumentów pozwoliła na ustalenia dotyczące powstania i rozwoju Koła TSL w Rzeszowie, jego struktury, osób wchodzących w jego skład, podstawowych przejawów działalności w latach 1892-1918 oraz 1918-1939. W artykule ukazano wybrane jej formy, mające ponadczasową wartość, jak na przykład działalność odczytowa oraz organizacja kursów. Zamieszczono także informacje na temat biblioteki, którą prowadziło TSL, cennej dla miasta instytucji kultury służącej mieszkańcom. Nie zostały ujęte w niniejszym opracowaniu wszelkie przejawy aktywności Koła, jedynie te, które cieszyły się największym zainteresowaniem odbiorców i przyczyniały się do pozytywnej oceny jego działalności przez przedstawicieli Zarządu Głównego w Krakowie. Dotychczas ukazał się w na temat działalności Koła TSL w Rzeszowie w 1975 r. artykuł autorstwa Tadeusza Biedy i Józefa Świebody (Bieda i Świeboda 1975, 193-202), istotne są ustalenia Jadwigi Hoff, ogniskującej uwagę na życiu kulturalno-towarzyskim Rzeszowa w XIX w. (Hoff 1998, 428-429). Na uwagę zasługuje praca oświatowa Koła przed 1918 r., a zwłaszcza dalsze jego losy po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, które nie były dotychczas objęte szczegółowszą analizą.

¹W przypisach odnoszących się do archiwaliów (Archiwum Państwowe w Rzeszowie) podawano skröconą, ujednoliconą nazwę Protokół wraz z datą szczegółową zebrania zarządu Koła i stroną. Data umożliwiła czytelnikowi ustalenie, w której księdze (Bibliografia) znajdują się przywołane informacje.

1. POWSTANIE KOŁA TSL W RZESZOWIE, STRUKTURA ORGANIZACYJNA I ZADANIA

Koła TSL miały wspierać działalność Zarządu TSL w Krakowie, ich zadania wynikały z założeń statutu TSL (Statut 1903, 3-4, 6; Statut 1932, 3, 13). Obejmowały one działania w obszarze naukowym, kulturalnym, materialnym. Statut TSL określał warunki, jakie należało spełnić, aby powołać Koło w danej miejscowości. Konieczne było, aby przynajmniej 20 osób chciało je założyć w danej miejscowości (Statut 1903, 6). Kołem kierował zarząd, który składał się z przewodniczącego (prezesa), zastępcy, skarbnika i jego zastępcy, oraz z członków zarządu. Członkiem Koła mogła zostać każda osoba, bez różnicy płci. Przyjęcie zatwierdzał Zarząd Główny lub Zarząd Koła. Obowiązkiem członka zwyczajnego było opłacanie składek, których wysokość miała wpływ na status członka (np. dożywotni, założyciel).

Liczba członków Koła TSL w Rzeszowie od 1904 r. do 1913 r. wzrosła ponad czterokrotnie (w 1904 r. – 100 członków; w 1913 r. – 438 członków). Należeli do niego Polacy, a także Żydzi. W szeregach Koła byli przedstawiciele inteligencji, księży, ziemianstwa, kupców, rzemieślników, robotników, chłopów. Pod koniec lat 20. XX w. Koło liczyło 358 członków (Protokół 3 VI 1927, 4). W połowie lat 30. XX w., podczas zebrania Zarządu Koła poruszano kwestię zapotrzebowania na działalność młodych osób w szeregach TSL, padła nawet propozycja ustąpienia jednego z członków na rzecz wyboru młodszego kandydata, który mógłby zaangażować się w prace w terenie (Protokół 28 VI 1934, 101).

Koło TSL w Rzeszowie miało określoną przepisami statutu TSL strukturę. Na jego czele stał zarząd (wydział) reprezentowany przez przewodniczącego oraz członków zarządu Koła. Po 1896 r., w którym rozszerzono działalność poszczególnych Kół TSL, w Rzeszowie wzrosła liczba osób tworzących zarząd do 29 (w poprzednich latach liczył on 18 osób). Pod koniec lat 20. XX w. zarząd Koła nadal liczył 29 osób (Protokół 3 VI 1927, 4)². Pierwszym przewodniczącym Koła TSL w Rzeszowie, powołanego 13 lipca 1892 r., został ówczesny burmistrz miasta dr Wiktor Zbyszewski (1818-1896). Funkcję tę pełnili następnie Julian Malec, Tadeusz Stanisław, Jan Pęcowski (1874-1959). Przewodniczącymi Koła w II RP byli Jan Rąb (w 1927 r. zgłosił rezygnację), Zofia Ruczkowa od 1928 r. do 1935 r., kiedy to zrezygnowała z funkcji (Protokół 25 III 1935, 120). Po rezygnacji Ruczkowej zebrania prowadził dr Stanisław Hakalla, następnie kolejne spotkania od 15 kwietnia 1935 r. odbywały się pod kierunkiem prezesa Edwarda Brydaka (1901-1978) (Protokół 15 IV 1935, 126).

Rozwój miasta, zaangażowanie mieszkańców Rzeszowa, ofiarodawców, udział nauczycieli i uczniów rzeszowskich szkół we wspólnej pracy przyczyniały

² W skład zarządu w 1927 r. wchodził: inspektor szkolny Jan Rąb, Edward Barowicz, ks. dr Jan Chmielnikowski, Franciszek Czarnik, Franciszek Chyc, dr Marian Czarnek, ks. Antoni Cząstka, Piotr Fic, dr Stefan Hakalla, Stanisław Jachimowski, dr Juliusz Kijas, dr Roman Krogulski, ks. Stanisław Kulanowski, Maria Kulpińska, Tadeusz Mazurkiewicz, Karol Merklinger, dr Franciszek Mottl, dr Teofil Nieć, Jan Śliwa, Zofia Łodzińska, Ferdynand Mazur, Władysław Pańczak, dr Jan Pawłowski, Kazimierz Piviroto, Helena Swoboda, Zofia Ruczkowa, dr Maria Wogłowska, Antoni Żuliński, Jan Żurawski (Protokół 3 VI 1927, 4).

się do intensyfikowania pracy Koła. W sprawozdaniu z 1908 r. zapisano: „Dowodem i świadectwem postępu idei oświatowej narodu są zapisy dla K.T.S.L. jak ś.p. Józefa Gabryela (niepodjęty) wreszcie ś.p. Dra Rudolfa Alsa, którego piękną myśl obdarowania miasta biblioteką naukową, wykonawca testamentu Dr. Roman Krogulski podjął w ten sposób, że łączy zapis z subwencyą Kasy Oszczędności – byle dobre dzieło rozwijało się na pożytek narodu” (Sprawozdanie Wydziału Koła 1908, 1). W 1904 r. władze TSL w Krakowie zaleciły organizację zarządu okręgowego w Rzeszowie, a od 1908 r. wszystkie Koła TSL, poza 23 kołami śląskimi, należały do organizacji związkowej (Sprawozdanie z działalności 1908, 40). Zgodnie z pismem Zarządu Głównego postanowiono w kwestii organizacji Związku Okręgowego, że w jego skład wejdą miejscowości Bojanów, Dębica, Głuchów, Kolbuszowa, Łańcut, Nisko, Rakszawa, Ropczyce, Tarnobrzeg, Żołynia, Rozwadów (Posiedzenie 26 II 1909, 4). W sprawozdaniu podsumowującym 20 lat działalności TSL wydanym w 1911 r. podano, że rzeszowski Związek Okręgowy obejmował 14 Kół: Białobrzegi, Bojanów, Dębica, (Dzików – rozwiązane), Handzlówka, Kolbuszowa, Łańcut, Nisko, Rakszawa, Ropczyce, Rozwadów, Rzeszów, Tarnobrzeg, Żołynia (Sprawozdanie z działalności 1911, 105).

Koło realizowało swoje zadania, powołując komisje (sekcje), których nazwy obrazują zakres czynności, a liczne zmiany w liczbie komisji potwierdzają, że zarząd reagował na osłabienie aktywności wybranej komisji, bądź tworzył nową, adekwatną do pojawiających się zadań. Od 1905 r. pracowała komisja czytelnianno-odczytowa, skarbowa, analfabetów. W 1906 r. pierwsza z nich podzieliła się na komisję czytelniczo-biblioteczną oraz odczytową. Po dyskusjach dokonano dalszego podziału ostatniej z wymienionych na: komisję odczytową wiejską i komisję odczytową miejską – która miała organizować kursy dla analfabetów. Rozważano także możliwość powołania odrębnej komisji szkolnej. Zabezpieczeniem funduszy Koła oraz pozyskiwaniem kolejnych, szczególnie na budowę własnego lokalu, zajmowała się komisja finansowa (Posiedzenie 26 II 1909, 2-3). W 1910 r. powołano kolejną komisję – opieki nad młodzieżą rękodzielniczą (opiekuńczą). W okresie międzywojennym następowały czasowe zmiany i powoływano do realizacji nowych zadań kolejne komisje (bądź zmieniano ich nazwy), np. kinową, budowy domu, Muzeum Ziemi Rzeszowskiej, propagandową, szkoły przemysłowej, szkoły zawodowej (Posiedzenie 1 IV 1927, 1-2; Sprawozdanie Zarządu Głównego 1928, 100; Protokół 24 IV 1931, 74; Protokół 26 IV 1932, 92). W protokole posiedzenia zarządu Koła odnotowano pod koniec 1929 r., iż reaktywowano komisję wiejską i miejską, których ograniczoną działalność w poprzednich latach tłumaczono brakiem odpowiedniej liczby członków, a także niewielkim zainteresowaniem mieszkańców wsi uczestnictwem w odczytach (Protokół 30 XI 1929, 53). Od końca lat 20. XX w. pisano w protokołach o intensywniejszej pracy komisji odczytowej. Urządzano także kursy dla analfabetów, ale brak własnego lokalu utrudniał ich organizację. Zarząd Główny w Krakowie, dążąc do reaktywowania i ożywienia Okręgu TSL w Rzeszowie, postanowił powołać instruktora i lustratora, który miał

objąć swą działalnością kilka powiatów, należących do tego okręgu (Protokół 30 XI 1929, 53). Jego zadaniem było kontrolowanie prac Kół w terenie, zakładanie nowych, pozyskiwanie członków, realizacja zadań Kół. Podczas zebrania zarządu Koła TSL w Rzeszowie w marcu 1930 r. dyskutowano nad powołaniem sekcji patronatu nad więźniami i zaproszeniem do przewodniczenia tej sekcji Marii Byczewskiej (Protokół 13 III 1930, 59). W skład komisji szkolnej weszli: jako przewodniczący inspektor Tomanek, członkami zostali Cwynar, Maria Kulpińska, ks. Antoni Cząstka (Protokół 28 V 1934, 114). W kolejnym roku przewodniczącym komisji szkolnej był Stefan Trumanek, z grona nauczycieli szkoły TSL weszli dyrektor Reichmanówna i Andrzej Durek (Protokół 15 IV 1935, 126). Istniała nadal komisja biblioteczna, a ponadto funkcjonowała komisja kinowa, czytelní wiejskich, uniwersytetów niedzielnych, uniwersytetu powszechnego w Rzeszowie.

2. PRACA OŚWIATOWA KOŁA TSL W RZESZOWIE W LATACH 1892-1918

Przez pierwsze cztery lata po utworzeniu Koła nie prowadzono w Rzeszowie intensywnej działalności, ważną inicjatywą było utworzenie w 1897 r. kursu dla dorosłych analfabetów. Od 1899 r. organizowano takie kursy każdego roku. Należy nadmienić, że realizacją odczytów publicznych w Rzeszowie w latach 80. oraz 90. XIX w. zajmowały się również inne organizacje popularyzujące zagadnienia z historii i literatury polskiej, następnie nauk przyrodniczych, ekonomicznych, technicznych. Słuchacze mogli korzystać z wykładów podejmowanych przez członków Towarzystwa Oświaty Ludowej, Towarzystwa Pedagogicznego, Towarzystwa Ochrony Zwierząt, Kółka Literacko-Muzycznego, koła Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych oraz, jak zaznaczyła Jadwiga Hoff, przez Czytelníę Starozakonnej Młodzieży, która działała od 1890 r. Odczyty organizowane były również przez organizacje kulturalno-oświatowe: Towarzystwo Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza, Towarzystwo Muzeum Przemysłowego, Towarzystwo Katolickiej Młodzieży Kupieckiej, „Eleuterię”, Towarzystwo Bezwzględnej Wstrzemięźliwości od Alkoholu.

Akcję odczytową na początku XX w. rozwijało również Koło TSL. Na ich częstotliwość i liczbę uczestników wpływał brak własnego lokalu. Odbywały się one w związku z tym w gmachu „Sokoła”, w lokalu Stowarzyszenia „Przyjaźń”, w salach Szkoły Przemysłowej. W 1904 r. ogłoszono pierwsze odczyty popularyzatorskie. Kolejne lata przynosiły zwiększenie ich liczby, poszerzenie grona odbiorców o żołnierzy garnizonu w Rzeszowie. Podejmowano tematy z historii Polski, geografii, higieny, nauk społecznych. W 1908 r. liczba słuchaczy odczytów w mieście i na wsiach wynosiła 6 540, ogłoszono w sumie 102 odczyty, na wsiach 62, pozostałe w mieście (Sprawozdanie 1908, 1).

Po 1897 r. podjęto także inicjatywę organizowania kursów dla dorosłych analfabetów, po czym nastąpiła dwuletnia przerwa. Po jej zakończeniu już w każdym roku odbywały się kursy, podczas których uczestnicy (służący, woźni, posługacze, terminatorzy) uczyli się czytać i pisać. Dedykowano je ludności cywilnej, ale

odbywały się także odrębne szkolenia dla żołnierzy. Koło organizowało również akcje zwalczania analfabetyzmu wśród ludności żydowskiej. W 1910 r. podano, że komisja odczytowa miejska zorganizowała kursy dla 23 osób, w tym 14 kobiet i 9 mężczyzn. Wśród nich było 20 chrześcijan i trzech Żydów (Sprawozdanie 1910, 19). Kryterium podziału uczestników stanowiła umiejętność czytania i pisanie, nie zaś płeć. Komisja odczytowa miejska odnotowała, iż tematyka spotkań dotyczyła twórczości Juliusza Słowackiego, urządzano ponadto odczyty z dyskusją na posiedzeniach zarządu Koła, np. Jan Lew mówił „O zakładaniu Spółek Raiffeisenowskich”, Leonard Lasocki „O współpracy kooperatywnej”, Jan Pęcowski „O metodach pracy oświatowej na wsi”. Zaangażowaną osobą w głoszenie odczytów był J. Pęcowski, uwagę poświęcał głównie tematyce oświatowej i historycznej. Zaznaczono, że odbywały się wykłady dla młodzieży, poruszano m.in. temat higieny, dr Prószyński wygłosił dwa wykłady w II Gimnazjum w Rzeszowie (Sprawozdanie 1909, 6; Sprawozdanie 1910, 2, 19).

Komisja odczytowa wiejska jako cel pracy podawała w 1911 r. prowadzenie pracy oświatowej na wsi, tj. zakładanie czytelni, spółek, kas, wygłaszanie odczytów, pogadanek, organizowanie obchodów narodowych, pielęgnowanie pieśni polskich. Komisja urządziła posiedzenia poświęcone samodoskonaleniu oraz organizacji pracy oświatowej na wsiach. W analizowanych materiałach sprawozdawczych podawano, że o odczyty proszono zwłaszcza z odległych miejscowości (Sprawozdanie 1911, 8).

Równie istotną kwestią dyskutowaną podczas zebrań zarządu Koła było otoczenie opieką dziewcząt oraz podjęcie próby zorganizowania dla nich (skupionych w Stowarzyszeniu dziewcząt „pracy igłą”) kursów przemysłowych, a nie tylko ogólnooświatowych (Protokół 6 IV 1909, 7-8). Zdecydowano więc, że uruchomione zostaną kursy dla dziewcząt, tj. elementarny oraz drugi: buchalteryjny, rysunku, nauki kroju itp. Kursy były płatne (wpisowe 2 Korony, kurs 3 Korony), ale wspomagano uczestniczki finansowo podczas zakupów materiałów szkolnych (Protokół 16 IX 1909, 17).

W 1910 r. utworzono komisję opiekuńczą, powołano również kółko młodzieży rękodzielniczej „Ognisko Terminatorskie” (Sprawozdanie 1911, 15). Pod opieką nauczyciela Wojciecha Książka, działacza „Sokoła” i nauczyciela gimnastyki, chłopcy zbierali się w niedziele i święta w czytelni, czytali książki i czasopisma, uczestniczyli w pogadankach, czas spędzali na grach towarzyskich. Młodzież rzemieślnicza, zrzeszona w TSL, aktywizowała się ponadto w utworzonym kółku dramatycznym. Na spotkania organizowane przez TSL w większej liczbie uczęszczały kobiety, wśród mężczyzn była niższa frekwencja.

Inną formą aktywności Koła TSL w Rzeszowie było niezwykle potrzebne mieszkańcom miasta zakładanie czytelni, wypożyczalni w okolicznych gminach, a przede wszystkim biblioteki miejskiej. Zbiory biblioteki służyły licznie kształcącym się w mieście uczniom i ich nauczycielom. Na początku 1904 r. zarząd Koła uchwalił założenie bezpłatnej wypożyczalni oraz czytelni w tym mieście. Jej

otwarcie poprzedził apel do mieszkańców o wspieranie inicjatyw Koła. Przyniósł on oczekiwane rezultaty, toteż w 1906 r. powstała pierwsza publiczna bezpłatna biblioteka miejska, funkcjonująca pod opieką TSL, w lokalu, który zajmowało Towarzystwo przy ul. Kościuszki. Wsparcia finansowego udzieliła Kasa Oszczędności (400 Koron), a księgozbiór liczący 1500 tomów oraz 5000 Koron ofiarował adwokat Roderyk (właściwie Rodryg) Als. W księdze członków Koła TSL w 1898 r. R. Als zapisany został z wysoką składką roczną 5 złotych reńskich (Księga członków 1898, 1). Rada miasta Rzeszowa po przyjęciu zapisu oddała go 14 kwietnia 1909 r. w zarząd Kołu TSL. Organizację biblioteki wsparło również Kasyno Polskie, przekazując kilkaset dzieł naukowych. W drugim kwartale XX w. zasoby biblioteki powiększały się dzięki darowiznom oraz urządzonym kwestom w prywatnych domach. W 1908 r. Wydział Kasy Oszczędności ofiarował 4000 Koron na założenie biblioteki, a rok później dodał 1000 Koron na jej powiększenie. W skład powołanej komisji bibliotecznej zarządzającej biblioteką weszli: przewodniczący dr Jan Stepek, sekretarz Karol Rybarski, bibliotekarz Kazimierz Mazurkiewicz, członkowie: Władysław Arciszewski, Ludwik Bienkowski, Jan Pęcowski oraz delegaci Kasy Oszczędności: dr Roman Krogulski i dr Henryk Wachtel. Bibliotekę podzielono na dwa działy: powieściowy i naukowy.

Komisja biblioteczna zaprenumerowała czasopisma: „Słowo Polskie”, „Czas”, „Głos Narodu”, „Kurier Lwowski”, „Nowości Ilustrowane”, „Biesiadę Literacką”, „Krytykę”, „Poradnik Językowy”, „Przewodnik Oświatowy”, „Przegląd Narodowy”, „Przewodnik Kółek Rolniczych”. W sprawozdaniach podkreślano istotną rolę wsparcia udzielanego bibliotece przez Wydział Krajowy, Zarząd Główny TSL w Krakowie, Komitet Kasy im. Mianowskiego w Warszawie, Macierz Polską we Lwowie. Cenne były zwłaszcza przekazywane wydawnictwa, podobnie jak wsparcie indywidualnych ofiarodawców. Z zasobów biblioteki korzystali czytelnicy od 10 do 60 roku życia (Sprawozdanie 1910, 16-18). Przykładowo dane ze sprawozdania komisji bibliotecznej z 1909 r. wykazywały: 1480 dzieł, wypożyczono 590 dzieł, tomów 3663. Odnotowano w nich, że biblioteka miała od 20 września 1909 r. do 25 listopada 1909 r. 2253 czytelników. Zanotowano, że było wśród nich 293 mężczyzn, 155 kobiet (sic!), podano przy tym, że korzystały z zasobów 332 osoby religii katolickiej, 116 mojżeszowej, w tym 264 uczniów, 57 rzemieślników, 127 innych (Protokół 2 XII 1909, 20-22). Troszczono się nie tylko o zbiory, ale przede wszystkim o treści udostępniane młodzieży. Zaprotokołowano wniosek ks. L. Lasockiego apelującego o przestrzeganie kryteriów moralnych doboru wypożyczanej literatury. Na podstawie wypowiedzi członków zarządu Koła podczas zebrań można stwierdzić ciągłą troskę o podtrzymanie działalności biblioteki, bez zamykania któregoś z działów, a zwłaszcza działu naukowego. Wspomnieć należy o skargach, które wpływały do komisji bibliotecznej na młodzież gimnazjalną, która, według notki w protokole, chętniej zajmowała się czytaniem książek niż nauką szkolną (Protokół 2 XII 1909, 22).

3. WYBRANE INICJATYWY KOŁA TSL W RZESZOWIE W LATACH 1918-1939

W 1919 r. odbył się Zjazd TSL w Przemyśle, w którego obradach uczestniczyli również członkowie Koła TSL z Rzeszowa: Maria Bandrowska, Stanisław Bartynowski, Bronisława Jabłońska, Szczesny Jasiewicz, Adam Ruczka, Zofia Ruczkowa (Protokół XXIV 1919, 15-28). Wysłuchali referatu przedstawionego przez Tadeusza Zajączkowskiego, który zwracał uwagę na konieczność zawodowego kształcenia młodzieży, w tym opieki nad młodzieżą rękodzielniczą i handlową. Podjął w nim kwestię udziału ziem byłej Galicji w rozwoju ekonomicznym kraju po 1918 r., a zwłaszcza roli, jaką powinno odegrać tam TSL. Zaznaczał, że bogactwo tego kraju władze zaborcze ukryły dyskretnie poza wiedzą mieszkańców, zwłaszcza uczniów w szkołach (Protokół XXIV 1919, 15-28). W związku z tym należało tak organizować pracę Koła TSL w Rzeszowie, aby zrealizować postulowane zadania. Jak ustalił J. Świeboda w dziejach Rzeszowa, okres międzywojenny stanowił czas rozwoju oświaty, zwłaszcza przedszkolnej oraz oświaty dorosłych. Edukacja dorosłych, wzrost zainteresowania czytelnictwem, organizowanie odczytów, imprezy o charakterze artystyczno-rozrywkowym czy organizacja kursów na terenie miasta to, zdaniem Świebody, przede wszystkim zasługa TSL (Świeboda 2001, 223). Jak zatem przedstawiała się aktywność Koła TSL w Rzeszowie w II RP?

Jak wynika z analizowanych materiałów archiwalnych, organizacja odczytów nadal była ważnym zadaniem Koła. Dostrzegano ważną rolę, jaką mogli spełnić księża katecheci w upowszechnianiu oświaty i w związku z tym zapraszano ich do współpracy kulturalno-oświatowej (Protokół 10 IX 1927, 9). Podczas zebrania zarządu Koła Zofia Łowińska zwracała uwagę na tematykę odczytów realizowanych na wsiach. Jej zdaniem powinna ona obejmować wiadomości o uprawie roli, zachowaniu higieny w gospodarstwach, racjonalnego chowu bydła, korzyści z warzywnictwa. Równie istotna była wiedza z zakresu ochrony przed chorobami zakaźnymi i pierwszej pomocy. Uważała, że wskazane były kursy gotowania, które można było realizować u sióstr zakonnych w Słocinie, Łące, Głogowie, Tyczynie.

Istotnym zadaniem Koła była organizacja pracy oświatowej wśród więźniów osadzonych w Sądzie Obwodowym w Rzeszowie. Podjął ją między innymi ks. Antoni Cząstka (1886-1976), propagator trzeźwości, organizator kursów trzeźwościowych. Na posiedzeniach zarządu dyskutowano również na potrzebę utworzenia patronatu nad więźniami, który miał funkcjonować jako sekcja Koła. Uważano ponadto, że Koło powinno organizować kursy dokształcające zawodowe dla żołnierzy stacjonujących w Rzeszowie. Zarząd miał świadomość, że wskazane były również kursy dla kobiet, organizacja świetlic dla dzieci, młodzieży i osób starszych (Protokół 30 XI 1929, 54).

Podczas spotkań ze słuchaczami propagowano jedwabnictwo, informowano o wystawach drobiu, dostarczano informacji na temat chowu królików. W ramach akcji sadowniczej planowano odczyty, przeprowadzenie kursu sadowniczego, kursu poświęconego przygotowywaniu przetworów owocowych. Apelowano do prelegentów,

aby była to wiedza praktyczna, potrzebna słuchaczom, aby przekazywali informacje potrzebne do wykorzystania w codziennym życiu. Pod koniec 1929 r. zanotowano w protokole, iż „odczyty odbywały się nawet dość często w różnych miejscowościach” (Protokół 19 XI 1929, 50). Prowadził je m.in. prof. Walery Brach (pełnił też funkcję prelegenta Związku Strzeleckiego) w Wysokiej, Jaworniku Podolskim, Palikówce. Poruszano na nich problematykę jedwabnictwa, odwadniania gruntów (łąk i bagien). Dr Witold Czarnek z uwagi na ograniczony czas słuchaczy w porze letniej postulował, aby kursy odbywały się w zimie, a pracę według niego wspomóc winni proboszczowie, nauczyciele, dwory.

W 1930 r. członkowie Koła (dr Dziubek) co miesiąc głosili odczyty w więzieniu, spotykając się z osadzonymi. W ich trakcie analizowano osiągnięcia wybitnych postaci, np. Kazimierza Pułaskiego, przedstawiano zagadnienia poświęcone historii Polski. Poza tym odczyty realizowano w Towarzystwie św. Zyty, Schronisku Sług im. Zyty, członków Koła zapraszała do współpracy Liga Katolicka. Ks. Stanisław Kulanowski mówił o potrzebie realizowania odczytów w innych instytucjach i towarzystwach w Rzeszowie (Protokół 19 XI 1929, 51) czy konieczności głoszenia referatów poświęconych kwestiom antybolszewickim na wsiach (Protokół 13 III 1930, 59-60). Kapelan wojskowy ks. Kisiel, który ukończył kurs jedwabnictwa, deklarował chęć podzielenia się tą wiedzą na spotkaniach, ks. Cząstka we wrześniu 1934 r. na zebraniu Zarządu Koła sygnalizował potrzebę przygotowania kilku „referatów w sprawie moralności”, które znaleźć się miały w programie Uniwersytetu Ludowego (Protokół 21 IX 1934, 118).

Zarząd Koła był świadom potrzeby urządzania wieców oświatowych, jak również potrzeby nawiązania kontaktu z Kołami młodzieży. Poszukiwano w związku z tym instruktorów wśród nauczycieli, inteligencji wiejskiej i miejskiej (Protokół 7 X 1927, 12-13). Podczas posiedzenia 22 października 1933 r. p. Jamka referowała kwestię organizowania kursów i czytelni, zaznaczając, że w nieodległym czasie otwarto sześć czytelni w powiecie. Koło delegowało w związku z tym kolejnych prelegentów na wykłady do czytelni i na kursy, w tym kursy wieczorowe i dla Uniwersytetu Ludowego.

Odnotowane w księdze protokołów zarządu Koła wypowiedzi poświęcone działalności biblioteki, będącej pod opieką członków rzeszowskiego Koła TSL, świadczą o tym, że starano się troszczyć o jej zbiory, szukano przyczyn zmniejszającej się frekwencji czytelników na początku lat 20. XX w., zwłaszcza w czytelni. Zachęcając do korzystania z biblioteki, podawano w prasie, że znajdowały się tam nie tylko zbiory książek, ale czasopisma krakowskie, lwowskie, warszawskie, poznańskie, lubelskie, zawierające treści naukowe, polityczne, fachowe (Kronika 1919, 5). Wszelkie plany upowszechnienia czytelnictwa wiązały się z wydatkami, niełatwo było nawet zwiększyć liczbę prenumerowanych czasopism. W protokole zebrania zarządu Koła w styczniu 1928 r. odnotowano, iż czytelnicy korzystali najczęściej z czasopism: „Muzeum”, „Przegląd Współczesny”, „Przyroda i Technika”, „Kosmos” (Protokół 20 I 1928, 16). Podczas zebrania ks. S. Kulanowski sygnalizował potrzebę doposażenia biblioteki Koła w książki zawodowe, apelując przy tym o wsparcie działalności młodzieży przez Koło. Jego zda-

niem przesłany przez Zarząd Główny w Krakowie katalog nie wyczerpywał potrzeb Towarzystwa Młodzieży Rzemieślniczej, zwłaszcza w zakresie tematyki zawodowej (Protokół 7 I 1930, 56; Protokół 7 XI 1928, 36; Protokół 8 III 1929, 39).

Można przyjąć, że od lat 30. XX w. biblioteka TSL zintensyfikowała swoją działalność, a w ocenie prezeski Zofii Ruczkowej sekcja biblioteczna stała się sekcją najaktywniejszą (Koło 1930, 3). W 1932 r. biblioteka liczyła 9 688 dzieł, miała ponad 10 000 tomów. Należy zaznaczyć, że korzystało z niej 150 czytelników uczniów, natomiast działy powieści dla dorosłych i młodzieży liczyły mniej – 120 czytelników. Biblioteką kierował dr Juliusz Kijas (1899-1967), a po jego wyjeździe prof. Franciszek Chyc (Z Koła 1932, 3). Zarząd Koła, aby wspomóc bibliotekę, organizował zbiórki książek i gazet w mieście, inicjował ponadto zakładanie nowych czytelni, bibliotek, świetlic w okolicach Rzeszowa, gdzie przekazywano i wymieniano książki (Protokół 21 X 1933, 104; Protokół 2 III 1934, 106-107). Zwraca uwagę wniosek ks. A. Cząstki sformułowany następująco: „Nie zgadzam się z tem, aby wprowadzać do biblioteki T.S.L. książki, któreby zwalczały religię lub jej uwłaczały” (Protokół 28 VIII 1934, 116)³. W połowie 1935 r. wysłano prośby o obniżkę prenumeraty do ponad 100 pism i uzyskano ich zgodę, po czym zaprenumerowano 35 czasopism, podjęto szereg decyzji organizacyjnych dotyczących funkcjonowania czytelni, składek, pozyskiwania nowych członków czytelni, wyjazdów do czytelni zlokalizowanych poza Rzeszowem (Protokół 13 VI 1935, 141). Spotkanie z prezydentem Rzeszowa Janem Niemierskim (1886-1941), podpułkownikiem Wojska Polskiego, w maju 1935 r., zakończyło się pomyślnie dla Koła deklaracją poparcia dla jego działalności (Protokół 7 V 1935, 134). W dniu 20 maja 1935 r. postanowiono, że fundusz, który obejmował kwotę 1000 zł przeznaczoną przez inspektora szkolnego Jana Rąba na stypendia dla uczennic (a nie mógł zostać w ten sposób wykorzystany) zrealizowany zostanie w celu rozwoju czytelni i biblioteki miejskiej, na co ofiarodawca wyraził zgodę. Nowa czytelnia miała nosić nazwę „Czytelnia miejska T.S.L. im. Marszałka J. Piłsudskiego” (Protokół 20 V 1935, 137).

W latach 1936-1939 nastąpił wzrost zainteresowania korzystaniem ze zbiorów biblioteki w Rzeszowie, co potwierdza statystyka odwiedzin czytelni i biblioteki (Statystyka 1939, 1-5). Przyczyniać się do tego mogły organizowane w powiecie rzeszowskim zespoły dobrego czytania, ponadto otwarcie czytelni czasopism w obszernym i bardzo dogodnie położonym lokalu zlikwidowanej kawiarni w czerwcu 1935 r. Czytelnia dysponowała 72 czasopismami, czynna była od 10.00 do 22.00. Przekazywano je następnie do kolejnych 27 czytelni, podległych Kołu TSL w Rzeszowie. Dziennie odwiedzało ją ponad 80 osób (Sprawozdanie Zarządu Głównego 1935, 33-45). Dodać należy, że w sprawozdaniu Zarządu Głównego, jako przykład dobrze zorganizowanej pracy oświatowej podawano funkcjonowanie uniwersytetów powszechnych Kół TSL w Rzeszowie i Krośnie. Informowano tam, że aktywność odczytowa członków TSL wyraziła się liczbą 2340 spotkań w Polsce. Podsumowano, że największą aktywność w tym zakresie prowadziło Koło TSL w Rzeszowie, a także w Nowym Sączu, Bochni, Tarnobrzegu oraz Krośnie.

³ Nie podjęto dyskusji nad tym wnioskiem, jedynie odnotowano go w protokole.

ZAKOŃCZENIE

Towarzystwo Szkoły Ludowej, którego Zarząd Główny był w Krakowie, było jednym z trzech wielkich towarzystw oświatowych utworzonych na ziemiach polskich podczas zaborów. Poza TSL w zaborze austriackim, funkcjonowało Towarzystwo Czytelni Ludowych w zaborze pruskim i Polska Macierz Szkolna w zaborze rosyjskim (Żmichrowska 1988, 3). Działalność w zakresie rozbudzania i zaspokajania potrzeb kulturalnych i oświatowych podejmowana była w Rzeszowie od 1892 r. przez członków utworzonego tam Koła TSL. Podjęło ono pracę oświatową w okresie zaborów, kontynuowało ją w okresie międzywojennym. Wpisywało się przez niemal 50 lat w dzieje tego miasta. Przyjając należy, że słusznie stwierdzono już w sprawozdaniu z 1908 r., że „historia jego jest ilustracją życia społecznego Rzeszowa” (Sprawozdanie 1908, 1). Jak wynika z analizy dokumentów źródłowych, w działalność oświatową Koła angażowali się burmistrzowie, prezydenci Rzeszowa, przedstawiciele władz miasta, rzeszowskiego szkolnictwa, mieszkańcy miasta wywodzący się z różnych grup zawodowych, katolicy i mniej liczni członkowie wyznania mojżeszowego. Mieszkańców miasta i okolic wspomagano, prowadząc odczyty, kursy, bibliotekę i czytelnice, młodzieży pomagano w zdobywaniu przygotowania zawodowego, kształceniu i doksztalcaniu.

Członkowie Koła TSL w Rzeszowie poprzez działalność oświatową realizowali służbę publiczną, ich zaangażowanie stanowiło ważny element wychowania patriotycznego, moralnego dorosłych i młodszych pokoleń. Ustalono, że dużym zaangażowaniem w realizację zadań Koła odznaczyli się księża katecheci gimnazjów w Rzeszowie i innych szkół, nie można pominąć również znaczenia i aktywności kobiet w strukturach Koła w Rzeszowie. Swoją uwagę członkowie Koła objęli także stacjonujących w mieście żołnierzy, jak również osadzonych w więzieniach. Zmiany polityczne, zwłaszcza w okresie II RP, wpływały na zakres, możliwości czy odbiór realizowanych przez TSL zadań. Wsparcie i zrozumienie podejmowanej działalności lub nastawienie krytyczne mieszkańców miasta modelowały w pewnym zakresie rzeszowskie gazety, przede wszystkim w okresie międzywojennym „Ziemia Rzeszowska” oraz „Głos Rzeszowski” (Czopek 2019, 345, 347).

Wyszczególnione w artykule przykłady nie wyczerpują tematu podejmowanej przez zarząd Koła oraz jego członków akcji oświatowo-kulturalnej, stanowią przykład działalności i próbę przybliżenia pracy Koła, zwłaszcza w okresie II RP, przypomnienia aktywności znaczących postaci w jego strukturach. Podjęcie dalszych badań, poszerzenie ich o analizę działalności szkół pod opieką Koła, pogłębi informacje na temat zadań realizowanych przez Koło TSL w Rzeszowie. Przybliżenie problematyki funkcjonowania Koła w II RP, ponadto Związku Okręgowego, wydaje się zadaniem ważnym dla poznania dziejów lokalnej społeczności i organizatorów aktywności kulturalno-oświatowej w Rzeszowie.

BIBLIOGRAFIA:

1. Źródła archiwalne – Archiwum Państwowe w Rzeszowie

Księga członków Koła TSL w Rzeszowie 1898, zespół 19, sygn. 9, rękopis.

Księga protokołów posiedzeń Komisji Bibliotecznej Koła TSL w Rzeszowie 1909-1921, zespół 19, sygn. 10, rękopis.

Księga protokołów posiedzeń Wydziału Koła TSL w Rzeszowie 1909-1919, zespół 19, sygn. 6, rękopis.

Protokoły z posiedzeń Zarządu i Wydziału Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie 1927-1936, zespół 19, sygn. 8, rękopis.

Statystyka miesięczna i roczna 1936-1939, zespół 19, sygn. 23, rękopis.

2. Źródła drukowane

Sprawozdanie Wydziału Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie za rok 1908. 1909. Rzeszów: Z drukarni J. Pelara.

Sprawozdanie Wydziału Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie za rok 1909. 1910. Rzeszów: Z drukarni J. Pelara.

Sprawozdanie Wydziału Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie za rok 1910. 1911. Rzeszów: Z drukarni J. Pelara.

Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1908. 1909. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej. Dwudziestolecie Towarzystwa Szkoły Ludowej 1891-1910. 1911. Kraków: Nakładem Towarzystwa Szkoły Ludowej.

Sprawozdanie Zarządu Głównego T. S. L. z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1935. 1936. Kraków: nakładem Zarządu Głównego T.S. L.

Sprawozdanie Zarządu Głównego T.S.L. z działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1928. 1929. Kraków: Krakowska Drukarnia Nakładowa.

Statut Towarzystwa Szkoły Ludowej uchwalony na Zwyczajnym Walnym Zgromadzeniu dnia 2 czerwca 1903 zatwierdzony reskryptem c.k. Ministerstwa spraw wewnętrznych do L. 15507. 1904. Kraków: Czcionkami drukarni Literackiej pod zarządem L.K. Górskiego.

Statut Towarzystwa Szkoły Ludowej w brzmieniu uchwalonem przez Walny Zjazd Delegatów T.S.L. w Krakowie dnia 25 września 1932 roku. 1932. Kraków: Czcionkami drukarni Literackiej pod zarządem L.K. Górskiego.

3. Opracowania

Bieda, Tadeusz i Józef Świeboda. 1975. Działalność oświatowa Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie w latach 1892-1914. *Prace Humanistyczne Rzeszowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 4(I)5, 193-202.

Czopek, Jakub. 2019. Rzeszowska prasa lokalna w pierwszych latach II Rzeczypospolitej (1918-1924). *Studia Medioznawcze*, 20(4), 342-354. DOI: <https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2019.4.162>.

- Hoff, Jadwiga. 1998. Życie kulturalne. W: *Dzieje Rzeszowa*, t. 2, red. Feliks Kiryk, 400-436. Rzeszów: KAW Rzeszów.
- Koło T.S.L. w Rzeszowie. 23 marca 1930. *Gazeta Rzeszowska*, 13, 3.
- Kosmowska, Irena. 1917. *Towarzystwo Szkoły Ludowej*. Warszawa: Wydawnictwo A. Arcta.
- Kronika, Czytelnia TSL. 28 listopada 1919. *Ziemia Rzeszowska*, 20, 5.
- Maliszewski, Tomasz, Eleonora Sapia-Drewniak i Władysława Szulakiewicz. 2021. Przedmowa. W: *Człowiek dorosły i jego uczenie się. Dziedzictwo idei teoretycznych i ich praktyczne implikacje*, red. Tomasz Maliszewski, Eleonora Sapia-Drewniak i Władysława Szulakiewicz, 7-10. Gdynia: Wydawnictwo Akademickie AMW.
- Maliszewski, Tomasz. 2021. *Uniwersytety ludowe w polskiej myśli i praktyce pedagogicznej do końca II wojny światowej. Wybrane problemy*. Gdynia: Wydawnictwo Akademickie AMW.
- Miąso, Józef. 1984. *Historia wychowania. Wiek XX*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Potoczny, Jerzy. 2014. Udział Towarzystwa Szkoły Ludowej w upowszechnianiu czytelnictwa i popularyzacji wiedzy wśród ludu galicyjskiego doby autonomicznej. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika*, 23, 401-414. DOI: <http://dx.doi.org/10.16926/p.2014.23.31>.
- Protokół XXIV Walnego Zjazdu Towarzystwa Szkoły Ludowej w Przemyślu, Referat radcy Tadeusza Zajączkowskiego. 1919. *Przewodnik Oświatowy*, 1-2, 5-48.
- Stan analfabetyzmu w Galicyi, 30 czerwca 1901. *Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej: organ Zarządu Głównego*, 1, 14.
- Świeboda, Józef. 2001. Oświata i szkolnictwo. W: *Dzieje Rzeszowa*, t. 3, red. Feliks Kiryk, 173-227. Rzeszów: Wyd. Librii Ressovienses Sp. z o.o.
- Uhma, Stefan. 14 listopada 1937. Przed Walnym Zjazdem T.S.L. *Nasza Praca: Tygodnik Wydawany przez Zarząd Główny TSL we Lwowie*, 46, 1.
- Z koła T.S.L. w Rzeszowie, 1 maja 1932. *Gazeta Rzeszowska*, 18, 3.
- Żmichrowska, Jolanta. 1988. *Działalność społeczna i oświatowo-kulturalna Towarzystwa Szkoły Ludowej w latach 1891-1939*. Olsztyn: WSP Olszyn.